

УДК 930.253:94(477)“1944”

Т. А. КЛИМЕНКО*

КОРСУНЬ-ШЕВЧЕНКІВСЬКА ОПЕРАЦІЯ ЗА ДОКУМЕНТАЛЬНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Висвітлено один з історичних періодів Великої Вітчизняної війни – Корсунь-Шевченківська операція, її значення у подальшому звільненні України від фашистської тиранії. Використано архівні матеріали того періоду як важливі історичні джерела із цієї теми.

Ключові слова: війна; битва; архівні документи; розгром; перемога.

На важкому шляху до остаточного розгрому гітлерівської Німеччини радянські війська здійснили багато видатних перемог. Серед найбільших битв Великої Вітчизняної війни важливе місце посідає Корсунь-Шевченківська операція, проведена 1-м Українським фронтом під командуванням генерала армії М. Ф. Ватутіна і 2-м Українським фронтом, яким командував Маршал Радянського Союзу І. С. Конєв. Ці фронти зустрічними ударами з'єдналися в районі Звенигородки і стиснули ворога міцним кільцем до остаточного його знищення.

Незважаючи на наявність значного масиву вітчизняних публікацій з історії Великої Вітчизняної війни, це питання ще недостатньо широко та комплексно представлено в українській історіографії з позиції сучасного вивчення історії України. Тому перед дослідниками періоду Великої Вітчизняної війни постала необхідність подальшої розробки та наукового осмислення нових відомостей про її історичну правду. Ця тема ще більш актуалізується в наш час, коли Україна стала на шлях побудови незалежної держави. Вона переконує, що вивчення власної історії – важливий чинник зміцнення національної незалежності, зростання самосвідомості нашого народу. Мета цієї статті полягає у реконструкції нових фактів і подій шляхом дослідження фондів Державного архіву Черкаської області як безумовних першоджерел, що відтворюють історію глобального масштабу.

У цьому контексті, для об'єктивнішого показу тогочасних процесів, особливо нагальною виявилася потреба дослідження і введення до наукового обігу нових документів, їх оцінювання.

Зима 1944 р. видалася в Україні хоча сніжною, але теплою і дощовою. Повітря було насичене вологою, ґрунтові дороги розвезло,

* *Клименко Тетяна Анатоліївна* – кандидат історичних наук, директор Державного архіву Черкаської області.

пересування було важким. Але в таких, невимовно важких умовах бездоріжжя, 24 січня війська 2-го Українського фронту перейшли в стрімкий наступ. Двома днями пізніше рушили вперед і війська 1-го Українського фронту. Його ударні сили 40, 27 і 6-ї танкових армій генералів П. Ф. Жмаченка, С. Г. Трофименка, А. Г. Кравченка¹ за підтримки 293-ї бомбардувальної авіаційної дивізії прорвали ворожу оборону та спрямували свої сили назустріч 2-му Українському фронту. 28 січня танкові з'єднання генерала А. Г. Кравченка зустрілись у районі м. Звенигородки з військами 5-ї гвардійської танкової армії генерала П. О. Ротмистрова, відрізавши шляхи відходу фашистським військам, що оборонялися всередині Канівського виступу.

У цей період авіація діяла з особливою бойовою напругою. Бомбардувальники, незважаючи на погані погодні умови, робили по декілька вильотів на день, завдаючи гітлерівцям перешкоди для передислокації та дезорганізуючи роботу їх тилу. До самої середини лютого тривала смертельна сутичка з ворогом. Весь льотний склад день і ніч розчищав від сніжних заметів злітні доріжки польових аеродромів. У ті напружені дні кожний бойовий виліт можна було назвати подвигом. За мужність і героїзм, проявлені особовим складом, за наказом Наркома оборони, 5 лютого 1944 р. бомбардувальну авіаційну дивізію було перетворено в 8-му гвардійську бомбардувальну Черкаську авіаційну дивізію.

Жорстокі бої із знищення угруповань противника активізувались 28 січня. Гітлерівське командування намагалося танковими ударами розірвати кільце оточення і вивести свої війська. Проти 3-го батальйону 181-ї танкової бригади капітана В. Янушкевича фашисти направили в контратаку близько 20-ти танків з піхотою. Радянські піхотинці, піднесені діями танкістів, не тільки втримали висоту, але й рішуче просунулися вперед на новий рубіж. Мужність і військова майстерність капітана В. Янушкевича, який особисто підбив 5 танків у цьому бою, було відзначено високою нагородою – орденом Червоного Прапора².

Відбиваючи запеклі контратаки ворога, багато воїнів проявляли гідні подиву стійкість і володіння собою. У важкій бойовій обстановці війська безупинно просувалися вперед, завершуючи оточення гітлерівських військ. Так, взвод протитанкової батареї 181-ї бригади, за точними розрахунками командира В. Івасєва, прицільним вогнем знищив значну кількість гармат і кулеметів ворога.

28 січня, в ході жорстоких боїв, гвардійцями 20-го танкового корпусу 155-ї танкової бригади 2-го Українського фронту під командуванням підполковника І. Прошина, а із заходу – воїнами 233-ї танкової бригади 1-го Українського фронту німецькі війська було оточено і того ж дня звільнено м. Звенигородку³. В пам'ять про цей подвиг нині в центрі Звенигородки на високому постаменті встановлений танк "Т-3".

Ворог усіма силами намагався вирватися з “котла”, використовуючи ту обставину, що частини 5-ї гвардійської і 6-ї танкових армій 1-го Українського фронту просунулися далеко вперед від основних сил фронтів і самі опинилися в оточенні. Вузкий коридор був під загрозою перехоплення ворогом. Однак, ціною неймовірних зусиль, 3 лютого війська 2-го Українського фронту утворили внутрішній фронт оточення і суцільну оборону на зовнішньому фронті. Відрізані від основних військових сил у районі м. Корсунь-Шевченківський 10 гітлерівських дивізій (57, 72, 82, 88, 112, 167, 168, 332-а, 213-а – охоронна та танкова – СС “Вікінг”), мотобригада “Валонія”, два армійські корпуси (11-й і 42-й) та танкові дивізії (3, 11, 13, 16, 17, 24-а), що становило близько 80 тис. гітлерівців, 1600 гармат і мінометів, 270 танків і штурмових гармат під час спроби прорвати зовнішнє кільце оточення були повністю розгромлені. Намагання ворога допомогти своїм воякам боєприпасами і палим шляхом доставки їх транспортними літаками провалилися. Тільки за два дні, 3 і 4 лютого, радянськими повітряними силами було збито понад 100 літаків “Ю-52”.

Тому, розуміючи безвихідне становище, в якому опинився противник, радянське командування 8 лютого 1944 р. за підписами заступника Верховного Головнокомандувача – Маршала Радянського Союзу Г. К. Жукова, командувача військами 1-го Українського фронту – генерала армії М. Ф. Ватутіна та командувача військами 2-го Українського фронту – генерала армії І.С. Конєва пред’явило ультиматум оточеним угрупованням ворога, де зазначалося: “... Ви, як командири і офіцери оточених частин, ясно розумієте, що не маєте ніяких реальних можливостей прорвати кільце оточення. Ваш стан безнадійний, і подальший опір безглуздий. Він призведе тільки до значних жертв серед німецьких солдат і офіцерів.

Для запобігання даремного кровопролиття, ми пропонуємо вам прийняти такі умови капітуляції:

1. Усі оточені німецькі війська на чолі з вами і вашими штабами негайно припиняють бойові дії.

2. Ви передаєте нам увесь особовий склад, зброю, все бойове спорядження, транспортні засоби і всю техніку неушкоджену.

Ми гарантуємо всім офіцерам і солдатам, які припинять опір, життя і безпеку, а після закінчення війни повернення в Німеччину чи в будь-яку іншу країну за особистим бажанням військовополоненого.

... Ваша відповідь очікується до 11⁰⁰ 9 лютого 1944 р. за московським часом у письмовій формі через ваших представників.

... Якщо ви відхилите пропозицію скласти зброю, то війська Червоної Армії і Повітряний Флот почнуть дії зі знищення оточених ваших військ, і відповідальність за їх знищення понесете ви”²⁴.

Однак гітлерівське командування вимагало від оточених битися до кінця, а у випадку загрози полону – покінчити життя самогубством.

Гітлер завірив командувача угрупованням Штеммермана: “Можете покластися на мене, як на кам’яну гору. Ви будете визволені з котла. А, поки, тримайтеся до останнього набою”. Командування 8-ї гітлерівської армії, у свою чергу, вимагало від Штеммермана здійснення рішучих і жорстких заходів щодо дезертирів⁵. Все це зумовило відхилити пред’явлений ультиматум про капітуляцію і вчинити відчайдушний спротив у подальших бойових діях.

Генерал Штеммерман поспіхом створив ударне угруповання в складі бойової групи 332-ї піхотної дивізії, що знаходилася в резерві в районі м. Корсунь-Шевченківського, 72-ї піхотної дивізії, посиленої батальоном танків дивізії СС “Вікінг”, мотополком “Німеччина” та моторизованою бригадою СС “Валонія”. 12 лютого війська цієї групи перейшли в наступ 27-ї армії 1-го Українського фронту, завдаючи удару в районі сіл Стеблева і Шендерівки, розраховуючи прорвати фронт у цій вузькій смузі фронту, близько 14 км, і з’єднатися зі своїми частинами, які одночасно завдавали удару поблизу Лисянки. На зовнішньому фронті оточення німецьке командування зосередило 14 дивізій, з них 8 – танкових. Ціною великих зусиль їм вдалося пробитися в район с. Шендерівки, таким чином скоротивши відстань до 10–12 км. Генерали Хубе – командувач 1-ю танковою армією, та 3-м танковим корпусом – Брайт, неодноразово повідомляли Штеммерману, що вони його врятують.

У загрозливий напрямок радянське командування терміново передислокувало з інших ділянок фронту стрілецькі з’єднання, танкові і кавалерійські корпуси, артилерію, інженерні частини і спрямувало свої дії в район сіл Журжинці і Комарівки. Цими зусиллями просування гітлерівців було зупинено. Крім того, із звільненням 10 лютого м. Городище, 4-ю гвардійською – з півдня і 52-ю – зі сходу, арміями було отримано значне поповнення трофейним озброєнням кількістю 100 танків, 1 тис. автомобілів, понад 1 тис. возів та близько 3 тис. коней, і вже 14 лютого німецькі війська були вибиті з Корсунь-Шевченківського – важливого вузла шляхів та опору противника⁶. Не сподіваючись на допомогу, вищі офіцери, використовуючи будь-яку можливість, кидали війська і на літаках вибиралися з оточення. Вночі, 17 лютого, німецьке командування зробило останню відчайдушну спробу пробитися через бойові порядки радянських військ⁷. Проте 27-а і 4-а гвардійські армії та 29-й танковий корпус, які вчасно здійснили блискавичну атаку поблизу с. Шендерівки, не дали ворогові можливості вирватися з оточення. Воїни радянської армії в жорстоких боях демонстрували нечувані героїські вчинки. Так, командир танку 2-го танкового батальйону, 181-ї танкової бригади молодший лейтенант С. Абрамцев, перебуваючи у засаді на розі шосейних доріг у 3-х км. західніше с. Юрківки, знищив 2 ворожі танки, 7 бронетранспортерів, близько 50-ти ворожих солдат і

офіцерів. У бою поблизу с. Журжинці його машина знищила 2 танки, 4 гармати, 12 бронетранспортерів, 80 автомашин з вантажем і декілька десятків солдат. За мужність і героїзм С. Абрамцев був посмертно удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

Тієї ночі залпом прямої наводки 2-го дивізіону, 329 гвардійського мінометного підрозділу на безіменній висоті між селами Комарівкою і Петровським був убитий командувач 11-им армійським корпусом і Корсунь-Шевченківським угрупованням – генерал-лейтенант німецьких військ Штеммерман.

На світанку, 17 лютого, усвідомлюючи безнадійність свого становища, залишки противника стали здаватися в полон. Корсунь-Шевченківська битва закінчилася повним розгромом гітлерівських військ⁸.

За офіційними даними, ворог втратив 55 тис. солдатів і офіцерів убитими і пораненими, понад 18 тис. полоненими⁹. Хоча у своїх спогадах маршал бронетанкових військ П.О. Ротмистров зазначив, що лише “під час спроби прорвати кільце оточення на зовнішньому фронті фашисти втратили тільки вбитими 20 тис. солдат і офіцерів, багато бойової техніки, 329 літаків, понад 600 танків і 500 гармат”. Усього з боку німецьких військ на зовнішніх та внутрішніх фронтах оточення діяло близько 26 дивізій, у тому числі 9 танкових і значні сили авіації.

На ознаменування Корсунь-Шевченківської битви 18 лютого о 1.00 год. м. Москва салютувала доблесним військам 20-ма артилерійськими залпами з 224-х гармат. Шістьом військовим з’єднанням і частинам, які відзначались у боях з німецькими загарбниками, за звільнення м. Звенигородки присвоєно найменування “Звенигородських”, 23-ом військовим з’єднанням і частинам, що героїчно боролись у районі м. Корсунь-Шевченківський присвоєно найменування “Корсунських”, 7 – нагороджено орденом Червоного Прапора; 2 – орденом Богдана Хмельницького 2-го ступеня¹⁰.

У ході бойових дій Корсунь-Шевченківської операції масовий подвиг солдат і офіцерів ставав загальною і повсякденною нормою. Тисячі воїнів проявили мужність і героїзм. У боях відзначилися війська генерал-полковника П. О. Ротмистрова, генерал-лейтенантів С. Г. Трофименка, А. К. Смирнова, К. А. Коротеєва, С. К. Горюнова, генерал-майорів І. Ф. Кириченка, В. І. Полозкова. 73-м воїнам за проявлену мужність у Корсунь-Шевченківській битві присвоєно звання Героя Радянського Союзу¹¹.

Нині важливість проведеної операції радянськими військами визнають навіть самі німецькі історики, зазначаючи, що результатом Корсунь-Шевченківської операції “виявився новий Сталінград – хоча масштаби катастрофи на цей раз були меншими..., проте втрати, особливо артилерії, були значними”, а сучасні вітчизняні історики назвали Корсунь-Шевченківську битву – “Сталінградом на Дніпрі”¹².

Таким чином, Корсунь-Шевченківська битва увійшла в літопис Великої Вітчизняної війни героїчною сторінкою як одна із зразків військової майстерності та масового героїзму. Успішне завершення операції створило сприятливі умови для скорочення лінії фронту, що дозволило звільнити значну кількість військ для подальшого розгортання наступу радянських військ на Південний Буг і Дністер.

¹ Безсмертя. Книга Пам'яті України, 1941–1945./ Головна ред.кол.: І. О. Герасимов, І. Т. Муковський, П. П. Панченко та ін. – К.: Пошуково-видавниче агентство “Книга Пам'яті України”, 2000. – С. 322.

² Державний архів Черкаської області (далі – Держархів Черкаської обл.), ф. П-5644, оп. 6, спр. 248, арк. 22, 23, 27.

³ Там само, ф. П-5644, оп. 1, спр. 616, арк. 9.

⁴ Там само, оп. 6, спр. 2, арк. 62, 63, 82.

⁵ Там само, спр. 463, арк. 8, 15.

⁶ Там само, спр. 372, арк. 3.

⁷ Там само, спр. 218, арк. 2.

⁸ Там само, спр. 384, арк. 7.

⁹ Там само, ф. П-864, оп. 10, спр. 15, арк. 11.

¹⁰ Там само, ф. П-5644, оп. 6, спр. 1, арк. 88, 89.

¹¹ Там само, спр. 353, арк. 112, 137.

¹² Там само, ф. П-864, оп. 26, спр. 15, арк. 72.

Освещены один из исторических периодов Великой Отечественной войны – Корсунь-Шевченковская операция, ее значение в дальнейшем освобождении Украины от фашистской тирании. Используются архивные материалы этого периода как важный исторический источник данной темы.

Ключевые слова: война; битва; архивные документы; разгром; победа.

The article deals with a historic period of the World War II – Korsun-Shevchenkivskyi Operation and shows its value in the further liberation of Ukraine from Nazi tyranny. The author used archival documents of the period as important historical sources on this topic.

Key words: the war; the fighting; the archival documents; the defeat; the Victory.